

MICHAEL H. CRAWFORD, *Coinage and Money under the Roman Republic. Italy and the Mediterranean Economy*, Methuen & Co Ltd, London, 1985, 355 p. + XXV.

Autor a numeroase articole și studii de numismatică sau referitoare la istoria Romei, prof. Michael Crawford — fost profesor de istorie antică la Christ College din Cambridge și actualmente la Universitatea din Londra — a reușit în ultimii ani să se impună ca o adevărată autoritate a domeniului. Documentarea bogată și interpretarea originală au făcut din lucrările lui Michael Crawford cărți de referință și i-au adus o binemeritată recunoaștere pe plan științific prin alegerea sa ca membru al Academiei Britanice (1980). După *Roman Republican Coin Hoards* (1969), *Roman Republican Coinage* (1974) — 2 vol., *The Roman Republic* (1978) și *La moneta in Grecia e a Roma* (1982), iată o nouă și voluminoasă operă a profesorului englez vede lumina tiparului, de această dată urmărind o altă temă, cea a strinsei interdependențe dintre Roma și lumea mediteraneană.

Pornind de la câteva constatări — cum ar fi cea, că, la începutul perioadei elenistice, nu exista o monetărie romană propriu-zisă, ci, dimpotrivă, se folosea o mare varietate de monede, sau, cea, potrivit căreia în timpul lui Augustus fărăle Mediteranei făceau parte din Imperiul Roman, iar acum, în această zonă, se folosea sistemul monetar roman și monetăria romană — autorul și-a propus să schițeze istoria monedei romane, răspindirea utilizării ei, precum și o evaluare a impactului revoluției determinate de Roma în monetăria mediteraneană. De-a lungul a 17 mari capitole, la care se adaugă numeroși apendici și indici, Michael Crawford parcurge temerar o epocă deosebit de zbuciumată istoricește și care, abia în ultimele decenii a putut fi, măcar parțial, descifrată. Amplitudinea viziunii de ansamblu și o informare de primă mână i-au asigurat autorului acel suport științific, pe baza căruia a putut ajunge la concluzii care — dată fiind însemnătatea lor — doar în trecere și tot socotim necesară menționarea lor. Capitolele amintite ne apar perfect înlințuite logic, așa încît, pentru înțelegerea demonstrației și argumentelor dintr-un capitol, trebuie asimilat obligatoriu cel precedent.

Astfel, dacă în capitolul I (*The Peoples of Italy*) se demonstrează existența unei mari diversități monetare, care se menține intactă mult timp sub Republică, după al doilea război punic, se pot observa fisuri care apar în acest sistem (2. *The Early Republic*. 3. *The Appearance of Roman Coinage*. 4. *The Second Punic War*) și conduc chiar înainte de 211 î.e.n., la crearea unui nou sistem monetar bazat pe standardul sextantal. Noul sistem, larg răspindit cu mare repeziune, constă pe de-o parte din piese de aur, cu tipurile capul lui Mars/Vulturul, de 60, 40 și 20 ași, precum și din denari, quinari și sesterți, cu tipurile capul Romei/Dioscurii, de la 10, 5 și 2 1/2 ași, precum și din as, cu fracțiunile sale, semis, triens, quadrans, sextans, uncia și semiuncia; iar pe de altă parte avem și victoriatul cu tipurile Jupiter/Victoria încoronind trofeul, iar uneori este dublu sau jumătate. De aceea, ca o consecință a celor de mai sus, se poate considera că cea mai însemnată urmare a introducerii denarului a fost contopirea diferitelor forme ale monetăriei romane într-una singură. Sfîrșitul celui de-al doilea război punic ne înfățișează tabloul producției monetare concentrate în întregime la Roma; emisiunile de aur încetează în 209 î.e.n., ca și cele de sesterți sau quinari; dar pe lingă atotputernicul denar, mai persistă un timp victoriatul. Însă cel mai mare volum de monedă romană îl are acum cea de bronz, realitate de care trebuie ținut seama și pentru aprecierea descoperirilor monetare din Dacia. Datele furnizate de descoperirile italiice dovedesc lipsa depozitelor de denari între cel de-al doilea război punic și anii 150 î.e.n. (!). Așa încît, acumulări de denari în teritoriile din afara Italiei, care să cuprindă și piese datate

înainte de jumătatea secolului II î.e.n. aproape că nu există sau au, cu certitudine, o proveniență mai târzie. O situație numai aparent deosebită o are valea Padului (5. *The Po Valley*), unde de la începutul secolului II î.e.n. drachma celtică continuă să coexiste cu moneda romană de bronz din sistemul denarului; echivalența dintre drachmă și quinar indică, de fapt, includerea în sistemul monetar roman și a acestei zone.

Evoluții oarecum asemănătoare cunosc și alte regiuni ca: Spania, Sicilia, Grecia cu Macedonia și nordul Africii; aceasta, deși există între ele diferențe vizibile, atât datorită unor condiții istorice specifice, cât și unor situații cu totul deosebite de dezvoltare a economiilor respective (6. *The Romans in Spain*. 7. *The Romans in Sicily*. 8. *From the Freedom of the Greeks to the Sack of Corinth*. 9. *Africa under Carthage and Rome*), ceea ce a condus, la momente și intensități variabile de pătrundere a denarului. Pornind de la descoperirile numismatice, citeva din observațiile lui Michael Crawford au o importanță aparte pentru o mai bună înțelegere a fenomenului numismatic roman, ca și a impactului pe care acesta l-a provocat chiar și dincolo de frontiere. De aceea, măcar în trecere, vom aminti citeva din încheierile sale: climatul de insecuritate din regiunea minieră din sudul Spaniei, la sfârșitul secolului II î.e.n., a provocat o limitare a emisiunii de argint la Roma în anii 90 î.e.n.; pe la 158 î.e.n. există o paralelă între monetăria de argint a Macedoniei I și a II-a cu aceea din Thasos (poate și Maronea); descoperirile de tezaure par să indice că producția monetară din Thasos și Macedonia I a fost enormă, deși, în fond, ea a fost limitată, deoarece examinarea pieselor monetare din depozitele Thraciei și Daciei — unde sînt semnalate aproape toate aceste descoperiri — atestă că în cea mai mare parte sînt emisiuni locale (rămîne neclarificată problema de ce au fost alese tocmai aceste piese ca modele); de asemenea, se confirmă ipoteza că emisiunile amintite trebuie privite ca o etapă de tranziție spre monetăria romană.

Începînd din 157 î.e.n. denarul roman devine cea mai importantă monedă de argint a Mediteranei, așa încît nu se mai resimte necesitatea legendei ROMA — care va dispărea — pentru a fi recunoscută. Dar, totodată are loc o retarifare a denarului, acum echivalent cu 16 ași, în loc de 10, precum și adoptarea sesterțului ca unitate oficială în locul asului (10. *The Imperial Republic*). Treptat, începînd de la data amintită (157 î.e.n.), volumul producției monetare romane se va mări pînă la dimensiuni imense (vezi K. Hopkins, în *JRS*, 109, 1980, fig. 2), economia italică fiind capabilă să îl absoarbă în cea mai mare parte; însă, între 89—86 î.e.n. se operează o reducere a argintului din denar, care nu va fi remediată decît din 86 î.e.n., probabil urmată și de alte reduceri periodice de cite ori statul roman se va afla în fața vreunei dificultăți financiare cu prilejul războaielor civile; așa se explică de ce prin legea lui M. Livius Drusus se instituie emiterea oficială, de către stat, a monedelor *fourrées* (8 părți de bronz la una de argint), iar, de fapt, *Lex Cornelia de falsis*, contrar altor opinii, urmărea să forțeze acceptarea unor asemenea monede (13. *The Years of Crisis: Italy*). Apoi, spre mijlocul secolului I î.e.n., moneda romană va cunoaște o tot mai mare răspîndire, din Spania și Gallia pînă în Siria și Cipru sistemul monetar roman devenind cu rapiditate predominant (14. *The Years of Crisis: The Empire*).

Cu mult interes am citit și capitolul intitulat *The Balkan Question* (15), unde au fost tratate problemele numismatice locale și romane în contextul istoric dat. În primul rînd, ne atrage atenția argumentația și explicația dată expansiunii monetare a celor două cunoscute cetăți de la Marea Adriatică, Apollonia și Dyrrhachium, într-o lungă perioadă cuprinsă între sfârșitul secolului III î.e.n. și aproximativ 50 î.e.n. Astfel, la sfârșitul secolului III și începutul secolului II î.e.n., prezența militară romană în Grecia a fost susținută chiar de asemenea emisiuni, iar după 167, prin intermediul aceluiași monede, *latifondisti* din Epirus își procură din bazinul dunărean sclavii necesari dezvoltării pe scară largă a creșterii vitelor. De asemenea, după cum încearcă să dovedească M. Crawford, drept urmare a celor de mai sus, în Peninsula Balcanică se conturează acum două zone, una de folosire a sclavilor și alta, de producere a lor (!). Reproducînd demonstrația și argumentele sale mai vechi (*JRS*, 117, 1977), autorul — pornind de la numărul neașteptat de mare al descoperirilor de denari republicani din Dacia, eşalonați

între 130 și 31 î.e.n. —, respinge posibilitatea ca o parte din monedele romane de argint, găsite în Dacia, să fi fost produsă local (imitații), masiva cantitate de denari republicani de aici provenind din import, mai ales de la sfârșitul secolului I î.e.n. Varietatea mare de monede, avînd standarde ponderale diferite, care circulă la nord de Dunăre în secolele IV—I î.e.n., emiterea de piese locale numai pentru o scurtă perioadă de timp (? !), asocierea bijuteriilor și monedelor în cadrul aceluiași descoperiri, precum și lipsa micilor nominaluri, constituie argumentele folosite de către Michael Crawford pentru a susține inexistența unei economii de piață în această zonă; se mai sugerează că numărul existent era folosit mai mult în stare brută, pregătind abia drumul pentru a ajunge și o măsură a valorii. De aceea, se consideră că monedele se foloseau mai ales pentru schimburi de daruri și plăți, rolul lor fiind acela de a defini și spori statutul aristocrației locale și a celor apropiați acesteia. Din acest punct de vedere, M. Crawford se situează pe o poziție diametral opusă celei a majorității cercetătorilor români, care văd originile monetăriei geto-dace în dezvoltarea unei producții locale de mărfuri (p. 229, nota 28); nici sosirea denarilor republicani, care au înlocuit „celelalte monede (grecești și autohtone), nu semnifică existența micului schimb”, în Italia și țările mediterane tezaurele avînd un șir neîntrerupt de emisiuni pînă la ultima piesă, ceea ce indică un contact regulat cu sursa de aprovizionare (n.n. dar acesta poate fi verificat numai în cazul tezaurelor de circulație !), pe cînd, în Dacia, de obicei, tezaurele prezintă mari și variate discontinuități. De aceea, numismatul englez crede că există motive temeinice pentru sosirea denarilor republicani la Dunărea de Jos, unde în mică măsură au putut circula chiar sub formă de monedă, dar nu vede nici o legătură între acest proces și dezvoltarea economiei dacice, existența unei economii monetare geto-dace în secolul I î.e.n. fiind „the purest fantasy”. Mergînd pe această cale, autorul respinge ipoteza unui comerț intens dintre Dacia și lumea mediteraneană, deși, chiar în istoriografia românească, demult s-a luat atitudine împotriva unor asemenea concepte modernizatoare. În același timp, de această dată, în chip justificat, M. Crawford demonstrează netemeinicia unor ipoteze, care atribuie venirea denarilor din anii 80 î.e.n. în Dacia, angajărilor de mercenari sau a emisiunilor lui Marcus Antonius, prin plata efectuată dacilor de către adversarul lui Augustus pentru ajutorul dat în preajma și în timpul luptei de la Actium. În fine, se respinge și probabilitatea ca tezaurele să fie îngropate imediat după data ultimei monede, chiar în cazul depozitelor din Italia: și cu atît mai mult pentru cele din Dacia —, deși ne surprinde faptul că, de obicei, atît de bine informatul cercetător nu amintește în acest sens și cercetările românești, care după cum avem convingerea, sînt bine cunoscute. Originea acestui aflus de monedă romană de argint nu poate fi căutată, crede M. Crawford, decît în comerțul cu sclavi daci și a căruia maximă amploare o plasează pe la mijlocul secolului I î.e.n. Însă, prin acest mod de a judeca lucrurile, savantul englez se îndepărtează chiar de premisele cercetării sale, care — așa cum aminteam — nu admit îngroparea tezaurelor decît la un oarecare timp după monedele *terminus post quem*; cu acest prilej, observăm din nou cum, probabil din dorința de a rămîne credincios tezei sale mai vechi despre comerțul daco-roman cu sclavi, nu folosește nici de această dată explicațiile mai logice, în consens cu datele istorice, arheologice și numismatice ale cercetătorilor români despre proveniența și pătrunderea denarilor romani republicani în Dacia. Pentru a sprijini ipoteza sa cu noi argumente, autorul — socotînd că o descoperire de azi semnifică o prezență de o mie de ori mai mare în antichitate — și pornind de la cei peste 25 000 de denari republicani înregistrați pînă acum, din Dacia, ajunge la concluzia că cifra reală a exemplarelor care au circulat a fost de 25 000 000, la care pot fi adăugați încă 25 000 000, ceea ce dă în total 50 000 000; cei 25 000 000 denari alăturați suplimentar ar reprezenta piesele topite pentru diferite destinații, încă din vechime. Această sumă constituie contravaloarea a aproximativ 30 000 sclavi pe an, ceea ce ar reprezenta un lot substanțial din cei circa 2 000 000 sclavi existenți pe atunci în Italia; necesitățile anuale ale peninsulei, în vremea la care ne referim, erau de 100 000, din comerț provenind 50 000, iar restul datorindu-se creșterii naturale. Trecînd peste aceste calcule, care ni se par a avea un mare

romană acoperă intens tot acest spațiu. Autorul distinge, în cadrul acestui cadru cronologic, patru mari etape: I. din primele decenii ale secolului II e.n. până la mijlocul secolului III e.n., cu numeroase și bogate descoperiri monetare care ating apogeul în timpul domniilor lui Antoninus Pius și Marcus Aurelius; II. a doua etapă durează de la Philippus I Arabs până la începutul domniei lui Constantin cel Mare, când numărul monedelor găsite scade foarte mult; III. această etapă începe odată cu domnia lui Constantinus I și se încheie în vremea lui Constantius II, când se înviorază substanțial circulația monetară; IV. în ultimul sfert al secolului IV și începutul secolului V e.n., sporadic, mai apar solidi, însă care nu reflectă decât legăturile lumii romane cu autoritatea hunică.

De la sfârșitul secolului IV până la începutul secolului VI, dr. A. A. Nudel'man constată existența unei alte perioade nemonetare (perioada a 2-a nemonetară, a 4-a, în general), fără a se încerca găsirea vreunei explicații acestui fenomen. La rindul nostru, socotim necesar să amintim că această perioadă corespunde generalizării economiei naturale în întreaga Europă, ca și unei degradări generale a vieții economice, politice și culturale în tot Imperiul Roman, dar mai ales în cel de Apus, — la care vor contribui și o serie de invazii devastatoare, care vor distruge aproape definitiv ultimele rămășițe de viață urbană și de legături comerciale. Menținerea și consolidarea Imperiului Roman de Răsărit, ca și reforma monetară a lui Anastasius, vor duce la o înviorare a vieții orășenești și a economiei financiare în această parte a Europei (ca și în tot răsăritul Mării Mediterane).

A cincea perioadă (începutul secolului VI — prima treime a secolului VII e.n.) constă din câteva monede bizantine, mai ales — de bronz, pătrunse doar pe Dunăre și Nistru

O a treia perioadă nemonetară coincide cu a șasea perioadă mare, între a doua treime a secolului VII și primul sfert al secolului X.

Perioada a 7-a (primul sfert al secolului X — sfârșitul secolului XII/începutul secolului XIII) reprezintă o a doua etapă de circulație a monedei bizantine. Ea se caracterizează de asemenea, printr-o prezență sporadică a pieselor de bronz,

mai ales în jumătatea sudică a spațiului Prut—Nistru; odată cu aceste monede, în secolele X—XI, în centrele cvasi-urbane de la Alcedar și Echimăuți se ivesc și emisiuni arabe (kufite), iar în partea nordică, la începutul secolului XIII, la Hotin, s-au găsit monede vest-europene. Semnalarea unor asemenea descoperiri constituie noi dovezi în sprijinul atestării rolului de tranzit pe care-l juca acest spațiu între răsărit și apus, ca și între sud și nord.

În secolul XIII, potrivit cu opinia lui A. A. Nudel'man, a 8-a perioadă coincide cu a patra perioadă nemonetară.

Perioada a 9-a, de la începutul secolului XIV până la sfârșitul deceniului 60 al secolului XIV, se ilustrează prin circulația monedei tătarăști (djucide), iar cea de-a 10 a reprezintă iarăși o perioadă nemonetară (a 5-a), fiind datată între începutul deceniului 70 al secolului XIV și sfârșitul secolului XIV/începutul secolului XV.

În ansamblu, „Studiul istoric al circulației monetare în regiunea dintre Prut și Nistru” este o lucrare bine documentată, cu multe date noi, deosebit de utile pentru cei care se ocupă de moneda antică și bizantină. În această ordine de idei, credem că trebuie subliniat faptul, că spațiul amintit este singurul din Uniunea Sovietică, care s-a bucurat, până acum, de realizarea unui repertoriu complet pentru categoriile monetare menționate, ca și de o analiză corespunzătoare a circulației monetare. Deși periodizarea lui A. A. Nudel'man nu ne-a convins, deoarece ține seama numai de datele de emisie ale monedelor — care așa cum arătam, nu corespund cu cele ale circulației reale —, mai mult, fără a lua în considerare și contextul arheologico-istoric al descoperirilor (nu sînt precizați eventualii posesori ai acestor monede), totuși, socotim necesar să soatem în evidență încheierile la care ajunge — de multe ori, critice — și care constituie realizări importante și folositoare pentru numismatică în general; comparațiile făcute continuu cu informațiile oferite de regiunea dintre Carpați și Prut—ridică și mai mult gradul de utilitate a acestei lucrări pentru numismatică noastră, în special.

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA